

UOT 343.1

**DÖVLƏT İTTİHAMÇISI, VƏKİL VƏ HAKİMİN
MƏHKƏMƏ NİTQLƏRİNİN REALİZƏSİ ZAMANI
CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATININ PRİNSİPLƏRİNİN
TƏMİN EDİLMƏSİ**

Ə.Ə.QASIMOV

Bakı Dövlət Universiteti
haci-arastun@rambler.ru

Cinayət mühakimə icraatı vahid sistemə malik olduğu üçün bu sistemin hər bir elementi digər elementlərlə qarşılıqlı əlaqədə çıxış etdikdə və sistem daxili ziddiyyətə səbəb olmadıqda effektiv hesab edilə bilər. Qeyd edilən qarşılıqlı əlaqənin və ziddiyyətsizliyin təmin edilməsi üçün cinayət mühakimə icraatı sistem yaradıcı amillərdən faydalanır. Cinayət mühakimə icraatının sistem yaradıcı amilləri cinayət prosesinin bütün institutlarının həm ayrı-ayrılıqda, həm birgə cavab verməli olduqları meyarları, onların hədlərini, ümumi məqsədlərini və s. müəyyən edir və bunun hesabına həmin institutların orqanik vəhdət şəklində işləməsi üçün şərait yaradır.

Təqdim edilmiş tədqiqat işində sadalanan amillərin hamısının sistem yaratma xüsusiyyətini qəbul edirik və onlardan hər hansı birinin bu əlamətə malik olduğunu mübahisələndirmirik. Həqiqətən də cinayət mühakimə icraatının təyinatı və ümumi vəzifələri, eləcə də cinayət-prosessual qanunvericilik cinayət mühakimə icraatının vahid sistemini şərtləndirən amillər kimi çıxış edir. Bununla belə, tədqiqat qarşısında qoyulmuş vəzifələrin uğurlu həll edilməsi üçün biz, məhkəmə nitqləri və onların realizə edilməsi institutlarının məhz cinayət mühakimə icraatının prinsipləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələsinə geniş diqqət yetirməyi məqsəduyğun sayırıq. Hesab edirik ki, məhkəmə nitqləri və onların realizə edilməsi institutlarının cinayət mühakimə icraatının prinsipləri ilə qarşılıqlı əlaqədə tədqiq edilməsi onların mahiyyətinin açılması və ümumiyyətlə, cinayət mühakimə icraatının sistemində bu institutların yerinin müəyyən edilməsi üçün zəruridir.

Nəhayət, məhkəmə nitqləri və onların realizə edilməsi institutları daha sıx əlaqədə olduqları cinayət mühakimə icraatının prinsipləri ilə qarşılıqlı əlaqədə təhlil edilməlidir ki, ayrılıqda götürülmüş konkret bir prinsipin məhkəmə nitqləri və onların realizə edilməsi institutlarına necə təsir göstərdiyini müəyyənləşdirək.

Açar sözlər: məhkəmə nitqi, cinayət mühakimə icraatının prinsipləri, sistem yaradıcı amillər, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunçuluq, cinayət prosesi

Məhkəmə nitqlərinin realizəsi zamanı qanunçuluq prinsipinin təmin edilməsi

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır.

Qanunçuluq ümumhüquqi, konstitusion prinsipdir. Cinayət prosesi iştirakçıları cinayət prosesində hüquqi statuslarını realizə edərkən həm prosesual, həm də maddi hüquq normalarını düzgün təfsir etməli və onlara riayət etməlidirlər. Cinayət prosesi iştirakçılarının qanunun tələbindən azacıq kənara çıxması, nəinki həmin orqanun nüfuzuna, həm də qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi işinə xələl gətirir. Yalnız qanunla tənzimlənən fəaliyyət cinayət prosesinin tərkib hissəsini təşkil edə bilər. Ona görə də hüquq normalarının pozulması hərəkəti cinayət mühakiməsi həddlərindən kənara çıxır. Məsələn, V.İbayevin qeyd etdiyi kimi, qanunun pozulması yolu ilə əldə edilmiş sübut yolverilməz hesab olunur və ittihamın əsasını təşkil edə bilməz (8, s.23). Cinayət mühakimə icraatının prinsipi kimi, qanunçuluq CPM-in 10-cu maddəsində təsbit edilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, məhkəmələr və cinayət prosesinin iştirakçıları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Cinayət-Prosessual-Məcəlləsinin, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarının, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına ciddi əməl etməlidirlər. Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minmiş və dərc edilmiş qanunu ilə müəyyən olunan əsaslardan və qaydalardan kənar heç kəsin cinayət təqibi üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində məsuliyyətə cəlb edilməsinə, tutulmasına, həbsə alınmasına, axtarılmasına, məcburi gətirilməsinə və digər prosesual məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmasına, habelə məhkum edilməsinə, cəzalandırılmasına, hüquq və azadlıqlarının digər formada məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri cinayət prosesi iştirakçılarına o halda məcburidir ki, bu təfsir Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin qərarında verilmiş olsun. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahları cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar üçün tövsiyə xarakteri daşıyır. Qanunun nəzərdən keçirilən maddəsində göstərilən tələblərin pozulması ilə aparılan prosesual hərəkətlərin və qəbul olunmuş qərarların hüquqi qüvvəsi yoxdur.

Göründüyü kimi, CPM-in 10-cu maddəsinin bilavasitə mətnində məhkəmə nitqlərinin realizəsi ilə bağlı birbaşa göstərişlər nəzərdə tutulmasa da, həmin maddədə bütün cinayət-prosessual hüquq institutlarının, o cümlədən, məhkəmə nitqlərinin də realizə edilməsi zamanı qanunun tətbiqi ilə əlaqədar

rəhbər tutulmalı olan müddəalar təsbit edilmişdir.

Prof. C.H.Mövsümov qeyd edir ki, qanunçuluq prinsipi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Cinayət prosesi qanunla müəyyən edilmiş formada dövlət quruluşunu və ictimai quruluşu, idarələrin, müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların hüquqlarını və qanuni mənafelərini hər cür qəsdlərdən qorumaqla ölkədə qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə mühüm təminat yaradır. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanların bütün fəaliyyəti cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Qanunda göstərilməyən hər hansı hərəkətin bu orqanlar tərəfindən həyata keçirilməsi qətiyyətlə qadağan edilir. Cinayət mühakimə icraatında cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməməsi qanunçuluğun pozulması ilə bərabər, əksər hallarda iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməməsi ilə nəticələnir. Qanunçuluq prinsipi cinayət işlərinin icraatı ilə əlaqədar prosesdə iştirak edən vətəndaşların da hüquqları və qanuni mənafelərinin ciddi qorunmasını tələb edir (9, s.47-48).

F.M.Abbasovanın fikrincə, qanunçuluq ümumhüquqi qüvvəyə malik olan rəhbər müddəa olmaqla yanaşı, həm də dövlətdə mövcud olan siyasi rejimin, yəni dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi üsullarının xarakterini müəyyən edir. Qanunçuluq rejimi dövlətdə, o cümlədən, cinayət mühakimə icraatında səlahiyyətli orqanların (məhkəmə və ibtidai araşdırma orqanlarının vəzifəli şəxslərinin) özbaşınalığını, qanuna deyil, məxfi sənədlərə və ya şifahi göstərişlərə tabeçiliyini, öz mülahizələrinə görə davranışını və s. istisna edir (5, s.94).

Qanunçuluq prinsipi, cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilməsi zamanı, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının rəhbər tutulmalı olduğunu müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il tarixində ümumxalq referendum yolu ilə qəbul edilmişdir, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 2.2-ci maddəsinə əsasən, konstitusiyanın normaları Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ali hüquqi qüvvəyə malikdir və birbaşa qüvvədədir. Konstitusiyasının normaları ilə Cinayət-Prosessual Məcəllənin müddəaları arasında ziddiyyət olduqda konstitusiyasının normaları tətbiq olunur. Bu, o deməkdir ki, hər hansı bir prosesual hüquq institutunun, o cümlədən, məhkəmə çıxışları, replikalar, təqsirləndirilən şəxsin son sözü və məhkəmə nitqinin digər təzahür şəkillərinin prosesual formasına birbaşa və ya dolayısı ilə təsir edən müddəa Konstitusiyada müəyyən edilmişdirsə, müvafiq institutun prosesual formasının mahiyyətinin və məzmununun müəyyən edilməsi zamanı məhz konstitusiyanın həmin müddəası daha üstün qüvvəyə malik olacaqdır.

Konstitusiya ayrılıqda götürülmüş cinayət-prosessual hüquq institutunun prosesual formasını birbaşa və ətraflı şəkildə əks etdirən bir mənbə deyildir, o, özündə cinayət mühakimə icraatının əsas prinsiplərini, cinayət

mühakimə icraatında iştirak edən şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarını, eləcə də vəzifələrini, cinayət prosesində ədalət mühakiməsini həyata keçirən məhkəmələrin və cinayət prosesini həyata keçirən orqan kimi prokurorluğun konstitusion statusunu müəyyən edir ki, bunlar da, öz növbəsində, ayrılıqda götürülmüş cinayət-prosessual hüquq institutlarının, o cümlədən, məhkəmə çıxışları, replikalar, təqsirləndirilən şəxsin son sözü və məhkəmə nitqinin digər təzahür şəkillərinin prosessual formasının müəyyən edilməsi zamanı həlledici rol oynayırlar. Cinayət prosesi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən əsas konstitusion müddələrin nədən ibarət olması və həmin müddələrin cinayət-prosessual qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və təfsiri işində mütləq rəhbər tutulmalı olması, bu və ya digər prosessual normanın konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılması üçün əsas kriteriya kimi çıxış etməli olması ilə bağlı hüquq ədəbiyyatlarında əsasən həmfikirlik mövcuddur (5, s.42-48; 6, s.27, 52-89; 7, s.95-130).

Tədqiqatın sonrakı hissələrində hansı konstitusion müddənin məhkəmə çıxışları, replikalar, təqsirləndirilən şəxsin son sözü və məhkəmə nitqinin digər təzahür şəkillərinə hansı formada təsir etdiyinə daha ətraflı şəkildə toxunulacaqdır.

CPM-in 10.1-ci maddəsi cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarına da ciddi əməl edilməsini tələb edir ki, bu da təsadüfi deyildir, çünki Azərbaycan Respublikasının digər qanunları da cinayət-prosessual fəaliyyətin tənzim edilməsində əhəmiyyət kəsb edir. Doğrudur, cinayət mühakimə icraatına dair normaların qüvvəsi baxımından CPM-in müddələri digər qanunların müddələrindən daha üstündür. Belə ki, CPM-in 2.4-cü maddəsinə əsasən, digər qanunlardakı prosessual hüquq normaları CPM-in müddələrinə uyğunlaşdırılmalıdır. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının digər qanunları cinayət-prosessual fəaliyyətin tənzim edilməsində az rol oynayır. Digər qanunların əhəmiyyəti CPM-də müəyyən edilməmiş anlayışların, tədbirlərin və institutların izah edilməsində, tətbiqi əsaslarını və rejimini təsbit etməsində ifadə edilir (5, s.54).

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin mənbələri hesab edilən bir sıra qanunlar vardır ki, onlarda məhkəmə nitqinin realizəsi ilə bağlı birbaşa prosessual qaydalar təsbit edilməsə də, belə qaydaları əks etdirən digər prosessual hüquq normalarının doğru dərk edilməsi və təfsiri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. Belə qanunlara Azərbaycan Respublikasının «Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında» 11 dekabr 1998-ci il tarixli Qanununu, Azərbaycan Respublikasının «Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət müdafiəsi haqqında» 11 dekabr 1998-ci il tarixli Qanununu, Azərbaycan Respublikasının «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» 10 iyun 1997-ci il tarixli Qanununu, Azərbaycan Respublikasının «Pro-

kurorluq haqqında» 7 dekabr 1999-cu il tarixli Qanununu, Azərbaycan Respublikasının «Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» 28 dekabr 1999-cu il tarixli Qanununu və s. bu qəbildən olan qanunları aid etmək olar.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına prosessual hüquq institutlarının prosessual formasını müəyyən edən mənbə kimi baxdıqda, nəzərə almaq lazımdır ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 2.3-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə Cinayət-Prosessual Məcəllədən fərqli qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir. Ayrı-ayrı prosessual hüquq institutlarının prosessual formasına təsir edən beynəlxalq müqavilələrin dairəsi kifayət qədər genişdir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı və cinayət-prosessual formaya təsir edən bilən beynəlxalq müqavilələr sırasından 4 noyabr 1950-ci il tarixli İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasını, 10 dekabr 1984-cü il tarixli İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara və cəzaya qarşı BMT Konvensiyasını, 7 oktyabr 2002-ci il tarixli Kişinyov Konvensiyasını, 19 dekabr 1966-cı il tarixli Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı və s. misal göstərmək olar. Bununla belə, milli hüquq ədəbiyyatında qeyd edilən belə bir fikirlə razılaşmaq lazım gəlir ki, müasir dövrdə 4 noyabr 1950-ci il tarixli İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası cinayət-prosessual hüququn mənbələri sistemində xüsusi yerə malikdir (5, s. 58).

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, qanunçuluq elə bir prinsipdir ki, özü bila-vasitə məhkəmə nitqlərinin, eləcə də digər konkret hüquq institutlarının formasına dair müddəaları nəzərdə tutmur, lakin belə müddəaların axtarılmalı olduğu hüquqi mənbələrin sistemini, onların hüquqi qüvvəsi və əhəmiyyətini müəyyən edir.

Məhkəmə nitqlərinin realizəsi zamanı aşkarlığın təmin edilməsi

Cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı prinsipi AR Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin beşinci bəndində təsbit edilmişdir – bütün məhkəmələrdə işlərin icraatı açıq aparılır. Bununla belə, cinayət mühakimə icraatının aşkarlığına dair konstitusion prinsipdən də istisnalar nəzərdə tutulur – işə qapalı iclasda baxılmasına yalnız o halda icazə verilir ki, məhkəmə açıq icraatın dövlət, peşə və ya kommersiya sirrinin açılmasına səbəb olacağını güman edir, yaxud vətəndaşların şəxsi və ya ailə həyatının məxfiliyini qorumaq zərurətinin mövcudluğunu müəyyənləşdirir. Bu prinsip CPM-in 27-ci maddəsində daha da inkişaf etdirilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş dövlət, peşə və kommersiya sirlərinin, habelə vətəndaşların şəxsi və ailə sirlərinin qorunması halları istisna ol-

maqla, Azərbaycan Respublikasında cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsi bütün məhkəmələrdə açıq aparılır. Cinayət-Prosessual Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində cinayət işləri və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə ədalət mühakiməsinin qiyabi aparılmasına yol verilmir. Bütün hallarda cinayət mühakimə icraatı zamanı qəbul olunmuş məhkəmə qərarları açıq elan olunur.

Göründüyü kimi, aşkarlıq prinsipinə cinayət-prosessual qanunvericiliklə verilmiş məzmununda məhkəmə iclaslarının açıq həyata keçirilməli olması müddəası, eləcə də bu prinsipi pozmadan məhkəmə iclaslarının qapalı və qiyabi şəkildə həyata keçirilməsinin meyarları, bunun üçün cinayət-prosessual qanunvericilikdə konkret halların nəzərdə tutulmuş olması öz əksini tapmışdır.

Cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara ictimaiyyətin, kütləvi informasiya vasitələrinin, ictimai birliklərin nümayəndələrinin, bir sözlə, arzu edən istənilən şəxsin iştirakı ilə baxılmasını nəzərdə tutur. Aşkarlıq prinsipinin mahiyyəti ondadır ki, məhkəmə işlərinə açıq, vətəndaşlara və kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələrinə məhkəmə iclas zalında iştirak etmək, orada baş verənləri qeydə almaq, prosesin gedişi və nəticələri barədə qeyri-məhdud dairədə şəxsləri məlumatlandırmaq imkanı verilməklə baxılır. Lakin bu, heç də hamının məhkəmə iclas zalında iştirak edə bilməsi demək deyildir. Belə ki, iclas zalında qaydanı pozan şəxslər, onların tərbiyəsinə mənfi təsir edə biləcəyi hallarda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər (16 yaşından aşağı olan və proses iştirakçısı olmayan şəxslər, ümumiyyətlə, məhkəmə zalına buraxılmırlar), məhkəməyə təzyiq göstərmək istəyənlər və başqa bu kimi kateqoriyalardan olan bəzi şəxslər əsaslandırılmış surətdə məhkəmənin iclas zalına buraxılmırlar. Açıq məhkəmə baxışı hakimlərin fəaliyyəti üzərində ictimai nəzarəti təmin edir. Açıq məhkəmə prosesi hakimlərlə yanaşı, prokurorları və vəkilləri də öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməyə həvəsləndirməlidir. Məhkəmə və tərəflər açıq fəaliyyət göstərməklə bilirlər ki, məhkəmə baxışını kənar şəxslər müşahidə edir. Nəzəriyyədə mövcud olan bu fikirlə tamamilə razıyıq ki, aşkarlıq dövlət və ictimai orqanların fəaliyyətinin metod və nəticələri haqqında adamların həqiqi məlumat almaq imkanındır (6, s.78; 8, s.523-525).

Cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı prinsipi bir neçə funksiya daşıyır. İctimai nəzarətin təmin edilməsi funksiyası hesabına bu prinsip cinayət prosesini həyata keçirən orqanların məsuliyyətini, onların yol verə biləcəyi qanun pozuntularına qarşı həssaslığını artırır. Özü də, məhkəmə iclaslarının açıq aparılmalı olması tələbi təkcə məhkəmədə iştirak edən dövlət ittihamçısı və işin həllini həyata keçirən hakimlər üçün deyil, məhkəməyədək icraat subyektləri üçün də stimullaşdırıcı faktor kimi əhəmiyyətlidir, çünki məhkəməyədək icraat zamanı «istintaq sirri» institutunun verdiyi imkanlardan istifadə

edərək öz fəaliyyətinin aşkarlıq dərəcəsini tamamilə öz mülahizələrinə görə özünün nəzarəti altında saxlayan ibtidai araşdırma orqanı bilir ki, onun bütün fəaliyyəti məhkəmə iclası zamanı aşkar şəkildə təhlil ediləcəkdir və bu səbəbdən sonrakı mərhələlərdə ictimai qınağa və hüquqi sanksiyalara (məsələn, ibtidai araşdırmada kobud pozuntuya yol vermiş şəxslər barədə məhkəmə xüsusi qərar qəbul edə bilər) məruz qalmamaqdan ötrü ibtidai araşdırma orqanı fəaliyyətində daha da diqqətli olur. Bir çox müəlliflərin fikrincə, bu prinsip vəkil fəaliyyəti üzərində ictimai nəzarətin təmin edilməsi baxımından da eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir (16, s.416-417; 11, s.22-23).

Aşkarlıq prinsipinin digər funksiyası tərbiyəvi-profilaktik funksiyadır. Aşkarlıq prinsipi konkret işlə əlaqəli olmayan, tamamilə kənar insanlara ayrı-ayrı işlər üzrə ədalət mühakiməsinin necə həyata keçirildiyi barədə təsəvvürün yaranmasına xidmət edir. İstər məhkəmənin iclas zalına şəxsən gəlməklə, istər bu və ya digər məhkəmə prosesinin ayrı-ayrı hissələrini (məsələn, şahidlərin ifadə verməsini, müdafiə və ya ittiham nitqlərindən bir parçanı və s.) televiziyadan, yaxud digər kütləvi informasiya vasitələrindən izləməklə, istərsə də, məhkəmə iclasını izləmiş tanışının bu barədə söhbətlərini dinləyərkən vətəndaş eyni zamanda bir neçə hüquqi əhəmiyyətli haldan xəbərdar olur. O, izləmiş olduğu məhkəmə araşdırmasının predmeti olmuş konkret bir əməlin (hərəkətin və ya hərəkətsizliyin) cinayət olmasından xəbərdar olur, bu cinayəti törətdiyinə görə şəxs hansı qaydada mühakimə edildiyinin şahidi olur, təqsirli bilindiği halda onun cəzalandırıldığını görür və s. Bunun hesabına, cinayət mühakimə icraatını izləmiş vətəndaş ikili təsir – tərbiyəvi və profilaktik təsirlərə məruz qalır. Əlavə olaraq, nəzəriyyədə geniş yayılmış bu fikirlə də razıyıq ki, cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı cinayətə görə cəzanın labüdlüyü ideyasının ictimaiyyətə aşılmasının ən effektiv vasitələrindəndir (12, s.260-261; 13, s.259-260).

Nəhayət, aşkarlıq prinsipi müəyyən mənada demonstrativ (latın. *demonstratio* – nümayiş etdirmək, əyani göstərmək) funksiya da daşıyır. Dövlətin məhkəmə orqanları öz fəaliyyətini ictimaiyyət üçün aşkar həyata keçirməklə, ədalət mühakiməsini onlara əyani şəkildə nümayiş etdirir. Belə nümayişkarana fəaliyyət vətəndaşlarda dövlət orqanlarının, xüsusilə ədliyyə orqanlarının avtoritetinin artmasına, ölkədə məhkəmə hakimiyyətinin real gücə sahib olmasına, onun müstəqilliyinə və qərəzsizliyinə inam və etibar yaradır. Məhkəmə iclaslarında şahidlərə münasibətin səviyyəsindən, onların təhlükəsizliyindən və s. əmin olan insanlar ədalət mühakiməsinə yardım etməkdə daha da həvəsli olurlar. A.N.Volodina, N.İ.Siriy və digər müəlliflər haqlıdır ki, məhkəmə iclaslarının açıq həyata keçirilməsi sayəsində dövlət həm cəzalandırıcı gücünü, həm də humanist təbiətini nümayiş etdirir (14, s.156-158; 11, s. 225).

Məhkəmə iclaslarının açıq həyata keçirilməli olması tələbinin məhkə-

mə nitqlərinin realizəsi baxımından əhəmiyyəti ondadır ki, məhkəmə nitqləri ilə çıxış edən subyektlər onlara təkcə məhkəmənin deyil, ictimaiyyət nümayəndələrinin də qulaq asdığına fərqi varırlar. Onlar başa düşürlər ki, söylədikləri nitqlər KİV-də yayımlana bilər. Bu amillər məhkəmə nitqləri ilə çıxış edən şəxslərə daha məsuliyyətlə hazırlaşmaq, nitqlərində etik qaydalara riayət etmək, nitqləri vasitəsilə cəmiyyətdə təmsil etdikləri şəxsin və ya özlərinin reputasiyasını artırmaq və s. üçün stimül verir.

Cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı prinsipi məhkəmə iclaslarının açıqlığının əhəmiyyətini vurğuladığı kimi, cinayət prosesi zamanı qanunla qorunan sirlərin təmin edilməsi məsələsinə də önəm verir. Dövlət, peşə, kommersiya, şəxsi və ailə sirlərinin qorunması zərurəti yaranan hallarda aşkarlıq prinsipindən istisnaya, yəni məhkəmə iclasının qapalı şəkildə həyata keçirilməsinə yol verilir (15, s.39). Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində məhkəmə nəzarəti qaydasında icraat zamanı məhkəmə iclasları təkcə qanunla qorunan sirlərin təmin edilməsi ilə əlaqədar deyil, bütün hallarda qapalı şəkildə həyata keçirilir.

Milli hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, cinayət mühakimə icraatında qanunçuluğun təmin edilməsi, milli təhlükəsizliyin mühafizə edilməsi, hüquq və azadlıqların prioritetliyinin gözlənilməsi və mənəvi dəyərlərin qorunması məqsədi ilə bəzən cinayət prosesinə aid olan bütün informasiya aşkarlıq şəraitində tədqiq edilmir. Qanunla müəyyən edilmiş hallarda bu informasiyalara sirr statusu verilir və bu statusda çıxış edən informasiya xüsusi prosessual qaydada əldə edilir, ötürülür və qiymətləndirilir. Buna cinayət prosesində konfidensiallığın qorunması deyilir. Konfidensiallıq (ing. *confidence* – etibar, inan) hər hansı məlumatın yayılması yolverilməzliyinin qarşısının alınması zərurətindən irəli gəlir. Cinayət prosesində aşağıdakı sirlərin konfidensiallığı gözlənilir: 1) şəxsi və ailə sirri; 2) dövlət sirri; 3) peşə və kommersiya sirri. Cinayət mühakimə icraatı zamanı şəxsi və ailə, eləcə də dövlət, peşə və ya kommersiya sirlərini təşkil edən məlumatların qorunması üçün CPM və AR-in digər qanunları ilə nəzərdə tutulmuş tədbirlər görülür. Məlumatların qorunması üçün CPM-də nəzərdə tutulmuş tədbirlərə prosessual konfidensiallıq tədbirləri deyilir (məsələn, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin tələbi ilə istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin iştirakçıları bu məlumatların yayılmasını öhdələrinə götürür və onlardan bu barədə yazılı iltizam alınır, yaxud şəxsi və ya ailə sirlərini açıqlayan sübutlar qapalı məhkəmə iclasında tədqiq edilməlidir). Məlumatların qorunması üçün digər qanunlarla nəzərdə tutulmuş tədbirlər inzibati konfidensiallıq tədbirləri hesab edilir (məsələn, AR MM-in 23-cü maddəsinə əsasən, fiziki şəxs onun şəxsi həyatının sirlərini pozan məlumatların məhkəmə qaydasında təkzib olunmasını tələb edə bilər) (5, s.390-391).

Aşkarlıq prinsipinin tərkib hissəsi kimi konfidensiallığın qorunması

məhkəmə nitqlərini realizə üçün o baxımdan önəmlidir ki, bu prinsipin müəyyən etdiyi meyarlar əsasında məhkəmə nitqləri ilə çıxış edən subyektlər açıq məhkəmə iclaslarında bildirdikləri məlumatların qanunla qorunan sirr olub-olmamasından asılı olaraq həmin məlumatlardan istifadə etmə mümkünlüyünü müəyyən edə bilirlər.

ƏDƏBİYYAT

Normativ sənədlər

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 64 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. – Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2023, 768 s.
3. «Kommersiya sirri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu / AR-in Qanunvericilik Topplusu, 2001, №12, maddə 741.
4. «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Azərbaycan dilində

5. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Dərslik. Ümumi hissə. - Bakı: Zərdabi MMC LTD, - 2012, - 416 s.
6. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası / C.H.Mövsumov, B.C. Kərimov, Ə.H. Hüseynov. - Bakı: Dığesta, - 2007, - 1320 s.
7. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Dərslik. - Bakı: Qanun, - 2008, - 768 s.
8. İbayev V. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası. Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri, əsas prinsipləri və şərtləri. Maddələr 8-36. - Bakı: Qanun, 2004, - 770 s.
9. Mövsümov C.H. Sovet cinayət prosesi. Dərslik. - Bakı: Maarif, - 1989, - 312 s.

Rus dilində

10. Бирюкова И.А., Кругликов А.П. Гласность уголовного судопроизводства должна быть закреплена в УПК РФ в качестве его принципа // Российский судья, 2006, №12, с. 21-24.
11. Володина А.Н. Гласность в уголовном судопроизводстве: закон, теория, практика // Вестник Тюменского государственного университета, 2009, № 2, с. 223-228.
12. Казбанова Ю.Ю. К вопросу о сущности и содержании принципа гласности в уголовном судопроизводстве: Право и юриспруденция / Право и юриспруденция. X Региональная конференция молодых исследователей Волгоградской области. г. Волгоград, 8-11 ноября 2005 г., с. 259-261.
13. Макарова З.В. Роль гласности уголовного судопроизводства в борьбе с преступностью / Совершенствование деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью в современных условиях. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Тюмень, 18-19 ноября 2004 г., с. 258-262.
14. Сирый Н.И. Реализация принципа гласности в деятельности суда первой инстанции по уголовным делам. Дис. ... канд. юрид. наук. - Киев, 1991, - 241 с.
15. Смолькова И. Гласность и тайна в уголовном процессе // Законность, 1998, № 7, с. 39-42.
16. Танаева Ю.Р. Гласность в уголовном процессе / Проблемы современного российского права. Материалы международной научно-практической конференции. - Челябинск, 4-5 мая 2007 г., - с. 416-418.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ СУДЕБНОЙ РЕЧИ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ПРОКУРОРОМ, АДВОКАТОМ И СУДЬЕЙ

А.А.ГАСЫМОВ

РЕЗЮМЕ

Поскольку уголовное правосудие имеет единую систему, каждый элемент этой системы может считаться эффективным, когда он взаимодействует с другими элементами и не вызывает внутренних противоречий. Для обеспечения вышеупомянутого взаимодействия и последовательности в уголовном судопроизводстве используются системообразующие факторы. Системообразующими факторами уголовного правосудия являются критерии, которым должны отвечать все институты уголовного процесса как в отдельности, так и совместно, их пределы, общие цели и т. д. и за счет этого создаются условия для функционирования этих институтов как органического единства.

Мы признаем системообразующий характер всех факторов, перечисленных в представленном исследовании, и не оспариваем, что любой из них обладает данной характеристикой. Действительно, цель и общие задачи уголовного правосудия, а также уголовно-процессуальное законодательство выступают факторами, определяющими единую систему уголовного правосудия. Однако для успешного решения поставленных задач исследования целесообразно уделить большое внимание взаимодействию судебных речей и институтов их реализации с принципами уголовного правосудия. Мы считаем, что изучение судебных речей и институтов их реализации во взаимодействии с принципами уголовного правосудия необходимо для раскрытия их сущности и в целом определения места этих институтов в системе уголовного правосудия.

Наконец, судебные дискурсы и институты их реализации должны анализироваться в связи с принципами уголовного правосудия, с которыми они более тесно связаны, чтобы определить, как конкретный принцип, взятый изолированно, влияет на судебные дискурсы и институты их реализации.

Ключевые слова: судебная речь, принципы уголовного правосудия, системообразующие факторы, Конституция Азербайджанской Республики, законность, уголовный процесс.

ENSURING THE PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEDURE DURING THE IMPLEMENTATION OF COURT SPEECH BY THE STATE PROSECUTOR, LAWYER AND JUDGE

A.A.GASIMOV

SUMMARY

Since criminal proceedings have a single system, each element of this system can be considered effective when it interacts with other elements and does not cause intra-system contradictions. To ensure the aforementioned interaction and non-contradiction, criminal proceedings benefit from system-forming factors. System-forming factors of criminal proceedings determine the criteria to which all institutions of the criminal process must respond,

both separately and jointly, their limits, general goals, etc., and due to this, create conditions for these institutions to work as an organic unity.

We accept the system-building nature of all the factors listed in the presented research work and do not dispute that any of them has this feature. Indeed, the purpose and general tasks of criminal proceedings, as well as criminal procedural legislation, act as factors determining a single system of criminal proceedings. However, for the successful solution of the tasks set for the study, we consider it appropriate to pay wide attention to the issue of the interaction of court speeches and the institutions of their implementation with the principles of criminal proceedings. We believe that the study of court speeches and the institutions of their implementation in interaction with the principles of criminal proceedings is necessary for revealing their essence and, in general, for determining the place of these institutions in the system of criminal proceedings.

Finally, court speeches and the institutions of their implementation should be analyzed in interaction with the principles of criminal proceedings, with which they are more closely related, in order to determine how a specific principle taken separately affects court speeches and the institutions of their implementation.

Keywords: court speech, principles of criminal justice, system-forming factors, Constitution of the Republic of Azerbaijan, legality, criminal process